

KİTÂBİYAT / BOOK REVIEWS

Seyfi Kenan (ed.),

İSAM Konuşmaları: Osmanlı Düşüncesi, Ahlâk, Hukuk, Felsefe, Kelâm,
İstanbul: İSAM Yayınları, 2010, 285 s., ISBN 978-605-4829-07-1

İSAM Konuşmaları, 2010-2011 yılları arasında İslâm Araştırma Merkezi (İSAM) tarafından seri halinde düzenlenen konferansların yazıya geçirilerek bir araya getirilmesinden oluşmaktadır. Eserde yer alan yazılar, farklı coğrafya ve kültürlerle mensup bilim adamlarının, tarihten siyasete, ahlâktan hukuka ve felsefeden kelâma, geniş bir yelpazede verdikleri konuşmaları ihtiva ediyor. Kitap, bu konferansları ve sonrasındaki kitaplaşma sürecini yöneten editörü Seyfi Kenan'ın, oturumların düşünsel arka planını, hazırlık sürecini, içeriklerini ve hedeflerini açıkladığı bir önsözle başlamaktadır (s. 13-21). “Osmanlı, İslâm ve Beşerî Bilimler Çalışmalarında Açıklık ve Disiplinlerarasılık” başlıklı bu yazı, henüz girişte okuyucuya, muhtevaya yönelik bir bakış açısı kazandırmaktadır.

İSAM Konuşmaları toplamda on konuşmaya yer veren iki ayrı bölüm halinde düzenlenmiştir. Bunlardan, “Osmanlı Düşüncesi, Ahlâk ve Hukuk” başlığını taşıyan ilk bölüm, Metin Kunt'un “XVI. Yüzyıl Osmanlı Siyasasında Saltanat ve Hükümet Ayrışması” konuşmasına yer veriyor (s. 25-33). Burada Kunt, sülele devleti olarak nitelediği Osmanlı'nın yönetim biçimini ve kurumsal yapısını

siyaset sosyolojisi açısından ele almaktadır. Bu doğrultuda devlet yönetimine kimlerin girdiğini ve nasıl yükseldiklerini tespit eden yazı, kurumsal değişim ve oluşumların niteliğini belirlemeye çalışmaktadır. Osmanlı'yı yapı ve işleyiş bakımından Habsburg hanedanı ile kıyaslayan Kunt, her sülale devleti gibi hükümdar ve ailesinin yüceltildiğini, güç ve egemenliğin ise Dîvân-ı Hümâyun üzerinden yürütüldüğünü kaydeder. Osmanlı devlet yapısının Fatih zamanında diğer İslâm devletlerinden ayrılarak özgün bir yapı oluşturduğunu da dile getiren Kunt, beylerbeyliğinin bölgeselleştirilmesini ve vezirliğin niteliğindeki değişiklikleri buna örnek göstermektedir.

İlk bölümün ikinci başlığı olan “İstanbul Kültürü ve Estetiği”, Beşir Ayvazoğlu tarafından verilen bir konferansa dayanmaktadır (s. 35-50). Kültürlerin kesiştiği önemli bir şehir olan İstanbul'u, dünü ve bugünü ile mukayese eden yazı, şehrin farklı devirlerde yaşadığı terkipleri çeşitli açılardan irdelemektedir. Buna göre Osmanlı devri İstanbul'u, yani Türk İstanbul, bütün önceki İstanbul'ları temsil ettiğinden, bu kültürleri ayırttırmaya çalışmak, öncekileri ortaya çıkarmak için sonrakini tahrip etmek veya edilmesine göz yummak yanlış ve son derece tehlikelidir. Ayvazoğlu bu terkibi Yahya Kemal'in ifadesiyle şöylece özetlemektedir: “İstanbul'da kendisinden önceki kültürleri de özümseyerek en yetkin ifadesine ve ince ölçülerine ulaşan Türk kültürü, benzersiz bir sentez ve modeldir. Nitekim Mimar Sinan'ın eklediği payandalar kaldırılırsa Ayasofya çöker”. Yazıda İstanbul mimarisinin fikrî temelleri hakkında da çarpıcı bilgiler verilmektedir. Meselâ, şeddâdî ve devâsâ binalar yapmaktan kaçınmanın ve mesken mimarisindeki mütevaziliğin sebebini, Osmanlı'nın medeniyet perspektifinde, dünyaya ve tabiata bakışında aramak gerektiğini söylemekte, mimari ve estetiği, inancın ve dünya görüşünün bir sonucu olarak göstermektedir. Ona göre İstanbul'un şehir estetiğini belirleyen hususlar ise şunlardır: Tepeler, âbideler ve çevreleri, taş, ahşap ve yeşilin müthiş uyumu, yeşil dokunun sırrı, cadde ve sokaklar, evler, manzarayı bölüşmek ve beşerî doku. Bu ölçüler, XVIII. asrın başlarından itibaren kaybedilmiş, sadece abideleri örtmekle kalmayıp şehrin sonsuz mekânla irtibatını da kesen kâgir ve betonarme binalar ile birlikte, dinamik bir süreç halindeki şehir anlayışından donmuş bir şehir anlayışına geçilmiştir. Ayvazoğlu'nun İstanbul anlatısı ister istemez günümüzde her gün dikine yükselen binaların istila ettiği, belli bir plan ve estetikten yoksun, kontrolsüz biçimde büyüyen şehir hakkında acı bir tebessüm duyulmasına sebebiyet vermektedir.

Bu kısmın üçüncü yazısı Martha Mundy'ye ait olan “Ethics and Politics in the Law: On the Forcible Return of the Cultivator” başlığını taşımaktadır (s. 51-75).

Mundy, Osmanlı hukuk sisteminde (*kânun*) ahlâk ve siyasetin birleştiği bir hususu; kullanım hakkı bağlamında, toprağını işlemeyen çiftçinin toprak yöneticisi tarafından buna zorlanmasını, sosyal adalet ve insan hakları ilişkisi açısından, tarihi süreci dikkate alarak inceliyor. Kitabın dördüncü yazısı Colin Imber tarafından verilen “How Islamic was Ottoman Law” adlı konferansa dayanmaktadır (s. 77-90). Osmanlı hukuk sisteminin şer‘î hukuka uygunluğunu sorgulayan yazı, hocası Ömer Lütfi Barkan’dan sonra bu alandaki düşünceleri şekillendiren Halil İnalçık’ın tezlerini de eleştirmektedir. Sıradaki konuşmada Viorel Panaite, Fransa Milli Kütüphanesinde bulunan bir belgeden hareketle Batılı tüccarların Osmanlı ülkesindeki hukukî statülerini kavramaya odaklanmaktadır (s. 91-135). Mezkûr belge François Savary de Brèves tarafından Akdeniz’deki Fransız konsolosları için bir rehber olarak kaleme alınmıştır. Çeşitli dokümanlar ihtiva eden bu yazma, yabancıların Osmanlı devletindeki yasal statüsü, sultanın Fransa kralına verdiği kapitülasyonlar, Batılı tüccarlara Doğu Akdeniz ülkelerinde, konsoloslara ise Akdeniz limanlarında verilen imtiyazlar, Hıristiyan esirlerin Dârü’l-İslâm’da korunmaları ve Akdeniz’deki korsanlık faaliyetleri hakkında önemli bilgiler sunmaktadır.

Kitabın ilk bölümünün son konuşmasında Hedda Reindl-Keil, oldukça ilgi çekici ve bir o kadar da az bilinen bir konuyu; Osmanlı yöneticilerinin 16. ve 17. yüzyıllardaki yaşam tarzlarını, lüks tüketim alışkanlıklarını ve hediye (*pîşkeş*) alış-veriş usullerini, arşiv belgeleri ve seyahat notları etrafında ortaya koymaktadır (s. 137-151). Hediyelerin dönemlere göre değiştiğini belirten konuşmacı, yüksek rütbeliler, eşit statülüler ve alt kademe arasında bir ağ oluşturmaları dışında şahsın kariyerine ve yükselmesine de yardımcı olduklarını belirtir. Alıcının toplumsal konumunu pekiştiren bir unsur olarak armağan, Osmanlı hediye sisteminde gösteriş amaçlı lüks tüketimin en önemli kısmını teşkil eder. Bu dönemde minder ve yastıklar da lüks tüketim malzemesi sayılmakta, bunların sayısı, kalitesi ve oturlan yerin yüksekliği, şahsın kalitesini simgelemektedir. Büyük aynanın seçkinlik alameti sayılması, porselenin hediye olarak dini bakımdan sakıncalı olan altın kap ve tabakların yerine geçmesi de yazıda değinilen ilginç detaylardır.

İSAM Konuşmaları’nın ikinci bölümü, “Felsefe ve Kelâm” üst başlığını taşımakta olup başlıca dört konuşmadan meydana gelmektedir. Bu kısmın ilk yazısında John Edmund Hare, ahlâkın temeline dair önemli izahlardan olan ve “bir şey tanrı emrettiği için iyi ya da kötü olabilir”, şeklinde özetlenen ilâhî buyruk teorisini (*divine command theory*) ve buna yöneltilen üç itirazı gözden geçirmektedir (s. 153-163). Teoloji ile ahlâk felsefesinin kesişim noktalarını analiz eden yazılarıyla tanınan Hare, ilahi yardım ihtiyacını, “Allah’ın ahlâkî talepleri ile

birleşme” şeklinde izah etmektedir. O, ahlâkî boşluğu (*moral gap*) izah için çeşitli filozofların yaptıkları yorumların altını çizmekte ve dinin yardımı olmadan bunu aşmanın mümkün olmadığını belirtmektedir.

Bu bölümün diğer yazıları ise İslâm kelâmının ilk döneminde teoloji ve toplum ilişkisini prosogorafya tarzında incelediği çalışmaları ile tanınan Josef van Ess’in farklı zamanlarda verdiği üç ayrı konferanstan oluşmaktadır. Mehmet Bulğen tarafından çevrilen konuşmaların orijinal metinlerinin de eserde yer alması, okuyucuya mukayese imkânı sunmaktadır (bk. s. 167-225). “Teoloji ve Toplum” başlıklı ilk konuşma, van Ess’in altı cilt olarak yayınladığı “Hicrî II. ve III. Asırda Teoloji ve Toplum” adlı eserinin yöntemi ve süreci hakkında açıklamalar yapmaktadır. Girişte, kendisini oryantalist değil “bir medeniyetle uğraşan kişi” ya da “İslâm araştırmacısı” olarak tanımlayan van Ess, hayatından kesitler eşliğinde, akademik kariyerinin başlangıcı, başta H. Ritter olmak üzere hocaları, oryantalistlerin İslâm’a bakışı ve Mu‘tezile’ye olan ilgisi hakkında bilgiler vermektedir. Bahsi geçen eserde, ilk iki asrın rûhî evrenini inşa etmeye çalıştığını kaydeden konuşmacı, düşünce tarihî araştırmalarının yöntemine dair ufuk açıcı tespitler yapmaktadır. Ona göre tarihinin görevi rivayetlerden ve metin parçalarından hareketle bir kontekt inşa ederek -yani hermenötik yaparak- üzerinde çalıştığı fragmanı hayata döndürmektir. Bir metni yorumlamak onunla diyaloga girmektir; her metnin kendine göre bir konuşma yolu ve her insanın da kendine göre bir okuma şekli vardır. Bu karşılaşmadan ortaya çıkan şeyse meşhur “ufukların kaynaşması”dır. Bu doğrultuda İslâm’ın ne olduğuna dair etraflı görüşler ortaya koyan ilk topluluğun Mu‘tezile olduğunu kaydeden van Ess, farklı eğilimleri birleştiren bu grubu, erken dönemin önemli teologları olarak niteler. Mu‘tezile’nin sapkın olmadığını da vurgulayan konuşmacı, onların Hıristiyanlıkta ortodoksi diye bilinen yeni bir şey kurmaya çalıştıklarını ancak başarılı olamadıklarını belirtir.

Van Ess “Niçin Kelâm” başlıklı konuşmasında, çok kültürlü ve dinli bir yapıda nasıl ve niçin sorularına cevap verebilmek için vahyin yanında aklın da bulunması gerektiğinden hareketle, kelâmın ortaya çıkışı ve serüveni üzerinde durmaktadır (s. 248-266). Ona göre mezhepleri anlamak için alışıldık kalıpların dışına çıkmak, kişi ya da akımları bir süreliğine bırakıp kavramlara yoğunlaşmak gerekir. Meselâ; “i‘tizâl” kavramı, aslında dinî bir fırka ile değil kendisini dini terimlerle ifade eden ve i‘tizâlî bir slogan haline getiren politik bir hareketle karşı karşıya olduğumuzu bildirmektedir. Buradan hareketle Mu‘tezile’yi oluşturan siyasi, tarihî ve kültürel şartlara değinen van Ess, ilk temsilcileri ve önemli fikirlerine yoğunlaşırken, bu alandaki kaynak probleminde de işaret eder. Onların sadece zât-sıfat ilişkisine

odaklanan teologlar değil kozmoloji ve doğa bilimine ilgi duyan bilim adamları olduklarını da vurgular. Bu doğrultuda Dırâr, Ebu'l-Huzeyl, Nazzâm, Câhız, Kâdî Abdülcebbâr, Ebu'l-Hüseyn el-Basrî gibi isimlere yer veren van Ess, sonuçta “Niçin Kelâm” sorusunu şöyle cevaplar: “Kelâm ilginç, düşünceyi proveke edici, İslâm’ın dışına ihraç edilebilen perspektifler açtığı için aşırı tutuculuktan ayrılır ve geçmişi canlı tutmak gerekir”.

Josef van Ess’in ve kitabın son konuşması; “İslâm ve Aydınlanma” başlığını taşımaktadır (s. 267-285). Girişte aydınlanmanın bir metafor olduğunu ve muhataba; “siz karanlıklar içindesiniz ve muhtaç olduğunuz ışığı biz veririz” anlamına geldiğini ifade eden konuşmacı, Avrupa’da kutsal metin ve gelenek eleştirisi bağlamında ortaya çıktığını belirtir. İslâm’da devrimsel bir hareket veya kolektif bir his olarak aydınlanma olmadığını söyleyen van Ess, İsmâîlîleri ya da Alevîleri İslâm’ın aydınlanmış versiyonu olarak görmenin yanlışlığını dile getirir. Ona göre bireysel bir tecrübe olarak İslâm’da aydınlanmadan bahsedilebilirse de bunu ateizmle karıştırmamak gerekir; zira İslâm’da herkes tanrının varlığına inanır. Ona göre İbnü'l-Mukaffâ gibi yeni dinin kurucu metni olan Kur’an’ı eleştirenler, aydınlanma kavramı içinde değerlendirilebilir. O, erken dönemde insan özgürlüğü, kötülük ve nübüvvet meselelerini tartışan İbnü'r-Râvendî’yi de bu çerçevede ele alır. Bu bağlamda sûfiyyetü'l-Mu'tezile adında pek de bilinmeyen bir gruba da yer veren van Ess, ticaret ve siyasetle ilgilenmeyen bu kişilerin peygamberi bile fazla dünyevî bulup eleştirdiklerini kaydeder. Hz. Muhammed’i değil Sokrat’ı ideal edinen Ebû Bekir er-Râzî de akideye aykırı fikirler ileri sürmüş, sözgelimi tanrının beş ezelî ilkedden biri olduğunu söylemiş, peygamberlere ise güvenmemiştir. Van Ess, Batı aydınlanmasının radikal fikirleri sevdiğini belirtirken, bahsi geçen bu kimselerin ise mülhid, zındık ya da en azından bid’atçı olarak nitelenerek itibarsızlaştırıldıklarını ifade etmektedir.

İSAM Konuşmaları, ihtiva ettiği konu yelpazesinin genişliğine rağmen okuyucuyu bir noktada birleştirerek mesajını iletmeyi başarıyor. Buna göre sosyal ve beşerî bilimlerde nitelikli sonuçlara ulaşmak için disiplinler arası çalışmalar yapmak ve geçmişi çok yönlü estetik ve kültürel bir birikim içinde ele almak gerekir. Belli bir muhatap kitle düşünülerek tertip edilen konferansların kitap haline getirilmesi ise sözün kalıcılığını ve daha geniş kesimlere ulaşmasını sağlıyor. Ayrıca dünyanın dört bir yanından alanında uzman akademisyenlerin İSAM çatısı altında buluşması ise bu kurumun önemini ve bilgi ile varoluşsal bağının uzun yıllar devam edeceğini gösteriyor.

Osman Demir